

Undervisningsforløb - historisk værksted
Cathrinesminde Teglværk
En dag i leret

Arbejdsstyrken ved Cathrinesminde Teglværk 1914.

Oversigt over undervisningsforløbet

Bestilling

Bestilling af undervisningsforløbet sker ved henvendelse til museumsformidler Arne Reggelsen
tlf. 65 37 07 73, e-post: arre@msj.dk eller pr. formular der findes på museets hjemmeside www.msj.dk

Klassetrin

Mellemtrinnet (5. - 7. klasse) og udskoling (8.-9. klasse)

Antal

Forløbet er tilrettelagt ud fra en klassestørrelse på 28 elever. Større klasser kræver tilrettninger. Kontakt venligst museumsformidleren. Eleverne skal deles i en pige- og en drengegruppe. Lærerne indgår i forløbet som voksenressource.

Varighed

4 timer med pause undervejs

Periode

Forløbet afvikles så vidt det er praktisk muligt i perioden fra 1. marts og frem til efterårsferien (uge 42). Da formidleren også er ansvarlig for undervisningen i andre afdelinger et det en god ide, at bestille forløbet i god tid

Pris

1.800 kr. inkl. mad.

Hvor

Forløbet afvikles på Museum Sønderjylland - Cathrinesminde Teglværk, Iller Strandvej 7, 6310 Broager.

Indhold

Forløbet er baseret på at give elever og lærere en oplevelse af hverdagen, som den formede sig for en arbejderfamilie på et teglværk i begyndelsen af det 20. århundrede. De får et indtryk af det hårde fysiske arbejde på et teglværk i en periode af industrialiseringen hvor manuelt arbejde stadig er en nødvendighed og de stifter bekendtskab med nogle af de daglige opgaver i hjemmet.

Der er samtidig et ønske om, at deltagerne gennem de forskellige arbejdsopgaver og samtalen kan øge deres forståelse af livsvilkår og arbejdsforhold i vores nære fortid.

Sammenhæng og opfyldelse Forenklede Fælles Mål

Forløbet skal inden for kompetenceområderne Kronologi og sammenhæng, Kildearbejde og Historiebrug være med til at give eleverne:

- Mulighed for at sammenligne væsentlige træk ved historiens inddeling i perioder, her den sene industrialisering og dermed industrisamfundet.
- Mulighed for at udvikle evnen til at kunne formulere enkle historiske problemstillinger, herunder at kunne stille spørgsmål til disse og overveje brugen af museet som en historisk kilde.
- Mulighed for i fuld skala at arbejde med historiske scenarier og herigennem at opnå en viden og indsigt som ellers mere ville stå som et abstrakt fænomen for eleverne.

Afvikling

Undervisningsforløbet kan deles op i tre dele.

1. Indledning på klassen. Her kan f.eks. følgende emner berøres:

- Den tidlige industrialisering.
- Industriarbejde i byen og på landet, (tobaks- og tændstikfremstilling (byen), teglværksarbejdet (landet).
- Penge, løn og varekøb.
- Arbejdsløshed
- Boligforhold på landet og i byen
- Arbejdet i hjemmet f.eks. i køkkenet.
- Transport.

Forslag til opgaver omkring dengang og nu

- Lave en oversigt over maskiner på et teglværk før og efter industrialiseringen.
- Lave en oversigt over priser omkring varekøb og løn
- Madvaner. Lave madplan for en uge.

2. Besøg på Cathrinesminde Teglværk.

Indledning (60 min)

Efter at eleverne er budt velkommen deles de i to hovedgrupper - piger og drenge.

- Kort afklaring af elevernes forhåndsviden omkring teglværksarbejde.
- Omklædning. Forklæder og tørklæder til pigerne, veste og hatte til drengene.
- Omvisning på teglværket hvor vi følger arbejdsprocessen fra ler til tegl.

Arbejdsaktiviteter (60 min)

Pigerne fordeles på følgende arbejdsopgaver med rotation efter ca. 30 minutter:

- Arbejde i køkkenet (6 pers.). Der skal hentes vand, forberede- og lave middagsmaden, smøre fedtemadder der serveres i pausen. Andet forefaldende arbejde kan forekomme (sylte rødbeder, plukke bær, lave saft).
- Tøjvask (2 pers.).
- Havearbejde (3 pers.). Køkkenhaven skal passes: Så, luge, gødskning med søgræs, høste og oprydning. Aktiviteten vil være afhængig af årstiden.
- Bibeskæftigelse (2-4 pers.). Samling af kul på udslibningsmolen.

Drengene fordeles på følgende arbejdsopgaver med rotation efter ca. 30. minutter:

- Teglværksarbejde:
 - Legravning (2-3 pers.).
 - Tilkørsel af ler og strygning af teglsten (2-3 pers.)
 - Transport af teglsten til tørreladen (2-3 pers.)
 - Skiller sten der har stået til tørre (2-3 pers.)
 - Rengøring af tørrebrædder (1-2 pers.)
 - Køre kul til ringovnen (2-3 pers.)
 - Sætte sten i ringovnen (3-4 pers.)

Pause (15 min)

I pausen serverer køkkenpigerne fedtemad med saftevand

Arbejdsaktiviteter (60 min)

Arbejdet fortsætter. Der foretages rotation efter ca. 30. minutter.

Middagsmad (30 min)

- Spisning.

Afrunding (15 min)

Fælles snak om dagens forløb og de udførte arbejdsopgaver.

Evt. tid til forskellige lege (patøk, to mand frem for en enke, sild i en tønde, kis-pus eller lign).

3. Efterbearbejdning på klassen

Museumsbesøget efterbehandles i klassen og emnet afrundes f.eks. ved hjælp af aktiviteter som:

- Vidensstafet
- Skrive en historie med pen og blæk om besøget på Cathrinesminde. Kan eventuelt efterfølgende sendes til museet.
- Evaluering

Praktiske oplysninger

Teglværksarbejdet (mænd)

I lergraven

Vi har et "åbent" lerbrud, hvor den rene blåler er tilgængelig. Eleverne graver med skovle og spader og kører leret til æltemøllen i trillebør. Eleverne oplever det hårde og anstrengende arbejde i lergraven, der altid var "mandearbejde". Når det regner, er leret sejt og klæbrigt. Er leret tørt, er det hårdt og knoldet.

For at arbejde i lergraven drejer det sig ikke kun om at have mange kræfter. Man skulle også lære sig det rette "tag". Man sparede på kræfterne ved at tage små, men mange, skovlfulde af det tunge ler. Tog man få, men store, skovlfulde blev man hurtigt træt.

"E traj" - ved æltemøllen

Vores æltemølle er en rekonstruktion af en æltemølle, der har stået på Vesterled Teglværk i Nybøl. Den blev oprindeligt trukket af to heste, men det har vi desværre ikke mulighed for, så vi må nøjes med en traktor. Ved et teglværk var der i gamle dage ofte flere æltemøller. En blev fyldt op med friskgravet ler, i en anden blev ælteværket trukket rundt af hestene, og fra en tredje kunne man hente æltet ler til dagens arbejde.

Eleverne skal grave det æltede ler op i en trillebør og køre det op på strygebordet. Det er hårdt arbejde, og man bliver meget snavset.

Strygning af mursten

Det bløde ler køres fra "e traj" ad rampen op på strygebordet af "e åkriter" (påfylder). Strygeren (formeren) renser murstensformen i vand, strør en smule sand ud på et bræt og sætter formen ovenpå brættet. Han slår nu en klump ler ned i hver af formens to rum og stryger det overskydende ler væk med en strygepind. Formen fjernes forsigtigt, og tilbage på brættet ligger to firkantede sten. De våde sten køres på en speciel vogn til tørreladen hvor de anbringes på tørrehylder.

Dette arbejde er et snavset arbejde og eleverne kan ikke undgå at blive smurt godt ind i det klæbrige ler, når de laver sten. Men vi har vand, sæbe og kedeldragter man kan tage på under arbejdet. En stryger skulle i gamle dage som regel kunne nå at lave mellem 4.000 -6.000 sten om dagen for at holde akkorden.

Tørreladen

Her arbejdes der med de ubrændte mursten. Efter en uge eller to vil de være tørre nok til den videre forarbejdning. I Historisk Værksted laver vi sten på små strygebrætter. Før i tiden blev stenene af strygeren lagt i snorlige rækker på tørrepladsen. Her lå de på den flade side og kunne ikke røres det første døgn, uden at fingrene satte mærker i den bløde ler.

For at stenene kunne lufttørres på så stor en overflade som mulig, blev stenene dagen efter rejst op på siden.

Stenene skal tages af brædderne, kvaliteten skal tjekkes og de gode sten sættes i "vant" (højkant). Sådan står de indtil de sættes i ovnen før brændingen i ovnen. Brædderne

skræbes rene, så de kan bruges ved strygebordet igen. Alt dette arbejde var ofte kvinde- og børnearbejde. Mange børn tjente her deres egne penge, der ikke fik lov til at "klattes væk", men som blev anvendt til noget "fornuftigt"

Kul på ovnen

Fra et kuldepot i tørreladen kørte brænderen kul op på ovnen. Herfra kunne brænderen fyre ned mellem murstenene ved at løfte et lille dæksel, fyrklokke, af indfyringshullet. Brænderen var gerne en ældre arbejder, som havde svært ved at følge med i akkorden. Han blev derfor mest aflønnet efter timeløn.

Eleverne skal køre kul op til tre store kulkasser, der står placeret i fyringszonen på ovnen. Transporten foregår med en original kultrillebør ad en skrå slidske, der løber fra tørreladen og direkte op på ovnen.

Sætte sten i ovnen

En "ovnsætter" er en arbejder, der sætter ubrændte sten op i ovnen til brænding. Stenene skal stables på en ganske bestemt måde, både så varmen kan fordele sig i hele ovnen, og samtidig sørge for at stenene bliver brændt jævnt på alle sider. Der skal laves kanaler, "fyrblade", under ind-fyringshullerne, så kullene kan falde helt ned på ovnens bund.

De elever der skal stable sten i ovnen på den rigtige måde, oplever denne særegne arbejdsplads med sparsom belysning og hvor man hele tiden skal bukke sig, for ikke at slå hovedet. Nogle elever vil også komme til at tømme ovnen, for så at sætte stenene i klamp i tørreladen. En teglværksarbejder kunne køre med mellem 80 og 100 sten ad gangen på sin trillebør.

Husholdnings- og forefaldende arbejde (kvinder)

Madlavning og rengøring

I køkkenet af den rekonstruerede arbejderbolig (ca. 1940) arbejdes der med at tilberede dagens måltid. I køkkenet er der et gammelt smedjærnskomfur som der skal fyres op i. Der kan komme røg i køkkenet! Ellers findes her gamle knive, tunge jerngryder, høkasse og gammelt husgeråd. Der er vand i hanen, men en del vand pumpes op og bæres ind i spande. Til pausen skal der smøres fedtemadder og blandes saftevand. Andet forefaldende arbejde kan forekomme.

Der er købt ind til holdet, og de retter, der laves er mættende og spistes i mange arbejderhjem i første halvdel af 1900-tallet. Der drikkes kun vand til.

I køkkenet har man meget travlt, for at alt kan klappe, så maden er klar når de sultne "arbejdere" kommer for at spise.

Middagsmaden var kvindearbejde. Konerne til teglværksarbejderne havde lov til at gå hjem en halv time før manden. Så kunne hun sætte kartoflerne over. Efter måltidet fik manden sig en lur, medens konen vaskede op, så alt var ryddet når mand og kone igen skulle på arbejde efter middagspausen.

Storvask

I det historiske værksted bruges der kedeldragter som skal vaskes. De skal først sættes i blød i store zinkbaljer udenfor mens vandet varmes op i den store gruekedel i vaskerummet. Tøjet lægges i zinkbaljer med varmt vand og brun sæbe. De snavsede områder gnubbes på et vaskebræt, inden de sidste skylninger får sæben ud.

Sæbevandet og det første skyllevand fra vasken må ikke komme i branddammen. Det skal i afløbet indenfor ved gruekedlen. Ellers forurener det branddammen.

Til slut vrides vandet ud af kedeldragterne og de hænges til tørre i tørreladen. Storvask var kvindearbejde før i tiden. Det tog lang tid og kunne være lige så hårdt som mænds arbejde i lergraven. Til gengæld havde man kun storvask hver anden uge eller med endnu længere mellemrum. Man skiftede ikke tøj så ofte som i dag.

Havearbejde

Efterhånden som boligvilkårene i sidste halvdel af 1800-tallet blev forbedret for teglværksarbejderne gav det mulighed for at oprette nyttehaver. De blev en effektiv måde for en familie til at kunne supplere indtægten på. I nyttehaven fandtes i begyndelsen ikke nogen græsplæne og kun få blomster. Fra begyndelsen af 1900-tallet kom græsplænen og blomsterbed til. I haven blev der hovedsageligt dyrket forskellige former for grøntsager, bær og urter. Her skal sås, luges, gødskes, høstes og holdes pæn orden. Aktiviteten vil være afhængig af årstiden.

Bibeskæftigelse

For mange familier var det vigtigt hele tiden at finde arbejdsopgaver der kunne være med til at øge familiens indkomst. Der var forskellige former for bibeskæftigelse som familierne ofte benyttede. Mændene kunne drive fiskeri ved siden af teglværksarbejdet, kvinderne kunne være vaskekoner eller hjælpe til med at reparere tøj. Mange børn fik lov at fremstille lerlodder (synk) der kunne bruges til at sætte på det nederste af fiskegarn. Pigerne blev ofte sendt ud på udskebningsmolen for at samle det kul op som var blevet tabt under losningen. Alt der kunne supplere familiens indtægt var godt

Litteratur og forslag til læringsmateriale

Cathrinesminde Teglværk 1732-1993. En fortælling om teglværksegenen. Film udgivet af Københavns Universitet 2009.

John Rendboe: De var der bare – om børnearbejde ved teglværker. Årsskrift for Cathrinesminde Teglværk og Cathrinesmindes Venner 2004.

Mette Jørgensen, Bo Nymann: Fra ler til mursten. Klematis 2002.

Inge Adriansen og Kim Jacobus Paulsen: Teglværker ved Iller Strand. Årsskrift for Cathrinesminde Teglværk og Cathrinesmindes Venner 1999.

Arne Duus: Rendbjerg Teglværk 1783-1928 - fabriksdrift af første rang her i landet. Årsskrift for Cathrinesminde Teglværk og Cathrinesmindes Venner 1996.

Christian Frederiksen: Historisk Værksted på Cathrinesminde. Årsskrift for Cathrinesminde Teglværk og Cathrinesmindes Venner 1995.

Kaj Boldt: Ler - et naturprodukt. Skarv/Høst 1992.

Karsten Biering: Fire fortællinger om barndom og opvækst i teglværksmiljøet ved Flensborg Fjord. Kasettebånd. Infoko 1990.

Harald Duggen: Ziegeleien entlang der Flensburger Förde - Teglværker langs med Flensborg Fjord. Eget forlag 1989.

Inge Adriansen, Karsten Biering, Steen Ove Christensen: Teglværker ved Flensborg Fjord – 100 år i billeder. Drama 1984.

Karsten Biering: Tegl og teglværk - tre videoprogrammer om teglproduktion og

teglværkshistorie. Amtscentralen 1983.

Jette Bøndergaard: Arbejde. Aschehougs Orienteringshæfter. 1983.

Erik Kjersgaard (red.): Vore bedsteforældres tid. Nationalmuseet, 1974

Interview med ældre mennesker i Egersund og Broager.

Emnekasser om Tegl kan lånes på Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot.

Hjemmesider

www.industrimuseet.dk.

www.danskhistorie.dk

Baggrundsmateriale

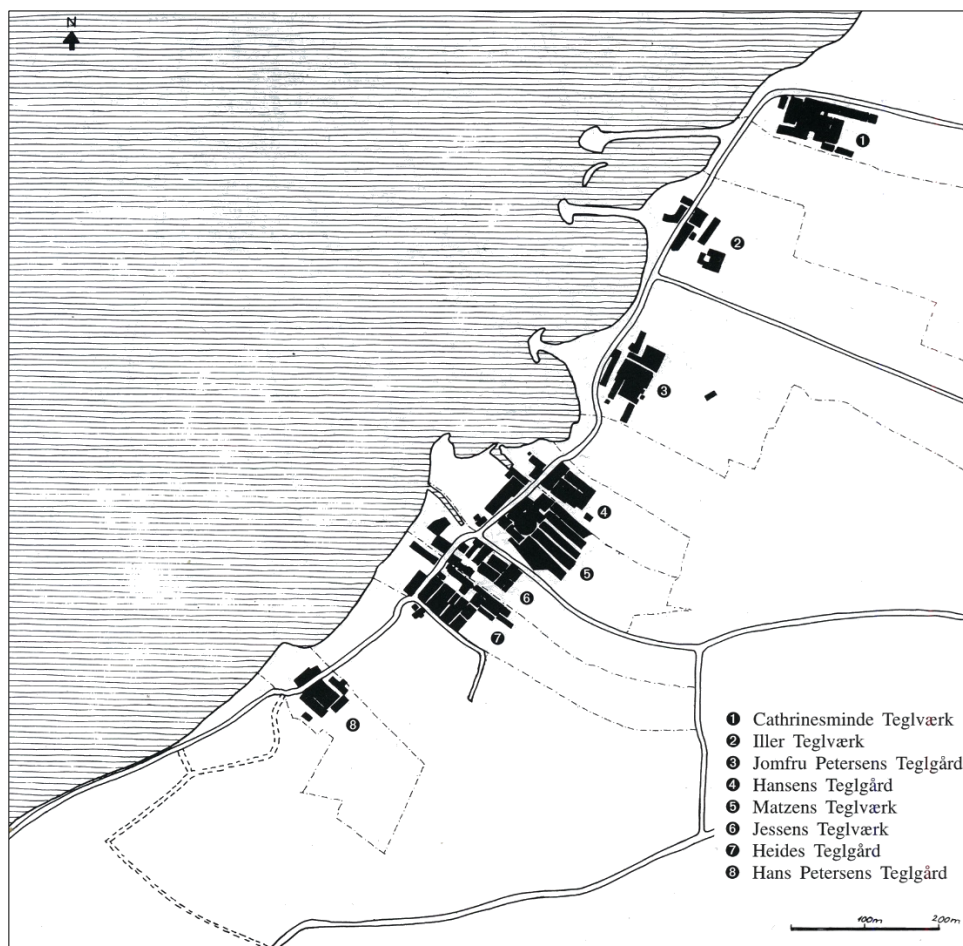
Cathrinesminde Teglværk 1900.

Indledning

Da isen efter den sidste istid for ca. 15.000 år siden trak sig tilbage dannedes der et kraftigt morænelandskab i det område der i dag kendes som Sundeved og Broagerland. Østersøen var dengang helt dækket af isen. I det der i dag er Flensborg Fjord fandtes en række gletschere der var under afsmeltning. Da Nybøl Nor, der var dækket af en mægtig dødsklump, og den nordlige del af fjorden lå lavere end de tilstødende områder, var det hertil at smelte vandet løb. Smelte vandet skabte derved en række issøer bl.a. ved Iller, hvor Cathrinesminde Teglværk ligger i dag, men de fandtes også hvor i dag Egersund, Nybøl og Gråsten ligger.

Vandet medførte sten, grus og ler, men stenene aflejredes før de nåede frem til de mange issøer. I dem aflejredes derfor kun ler og sand i fine lag. Ved at undersøge disse lerlag kan man se, at det har taget omkring 50 år at danne lerlagene.

Da leret er så godt som stenfrit har det siden 1700-årene skabt grundlag for en egentlig teglproduktion, der i løbet af 1800 årene voksede til en betydelig industri. I området, der dækker ca. 12 km² lå der omkring 1800 ca. 20 værker, og i 1880'erne omkring 40. I dag er der 7 teglværker i det samme område. Ved Iller Strand lå der omkring 1900 otte teglværker som perler på en snor.

Teglværker ved Iller Strand 1890-1900.

Cathrinesminde Teglværk

Værket blev grundlagt i 1732 som en teglgård, dvs. et teglværk drevet i tilknytning til en gård. Det var to gårdejere fra landsbyen Mølmark, der lå lige i nærheden, der ejede værket. I de første 100 år var teglværket ejet af forskellige ejere. I 1837 købte gårdejer Mathias Hollensen, også fra Mølmark, teglværket. Hans søn, Andreas Hollensen, overtog virksomheden i 1880 og kaldte herefter værket for Cathrinesminde til minde om sin mor. I 1968 blev den sidste teglbrænding foretaget på Cathrinesminde og frem til 1986 bredte er tydeligt forfald sig. Dette år oprettedes Den Selvejende Institution Cathrinesminde, der overtog de forfaldne bygninger. Gennem et stort og længerevarende beskæftigelsesprojekt gennemførtes en betydelig restaurering af bygningerne. I 1993 oprettedes Cathrinesminde Teglværksmuseum og et dertil knyttet historisk værksted. Museet er i dag en del af Museum Sønderjylland.

Cathrinesminde Teglværk 1987 - inden restaurering.

De mange teglværker der har været på Sundeved og Broagerland har tidligere givet beskæftigelse til mange mennesker. Ofte så man at det var hele familier der deltog i arbejdet, mænd, kvinder og børn. Familierne kunne enten bo direkte på teglværket eller lige i nærheden.

Teglværksarbejde var sæsonarbejde. Sæsonen strakte sig normalt fra marts til november. Livet på landet var på mange måder anderledes end livet i byen. Men for en teglværksarbejder var der ikke den store forskel på om man arbejdede i byen eller på et teglværk.

Boligen

Når man var teglværksarbejder i slutningen af 1800-tallet, så skulle man i arbejdsæsonen bo på det teglværk, hvor man fik arbejde. Boede man f.eks. i landsbyen Iller, der kun ligger 2 km fra Cathrinesminde Teglværk, så skulle man være på teglværket fra mandag morgen til søndag morgen. Man måtte ikke gå hjem om aftenen, når arbejdet var slut. Konen og børnene skulle også bo for værket og hjælpe til. På den måde kunne man arbejde fra det blev lyst til det blev mørkt. Det var en fordel for ejeren af teglværket, men en ulempe for arbejderen, fordi man så skulle lave mad, spise og sove på teglværket.

Sommerboligen, som man kaldte den, lå mellem tørreladerne eller var bygget i nærheden af ovnen. Boligen bestod som regel kun af et rum uden vinduer. Her havde man senge, bord og stole stående på det bare lergulv. Der var røg og støv fra ovnen og det fælles ildsted. Her kunne være meget varmt i sommermånederne og sidst på året ret koldt. Vandpumpen, ildstedet og lokum skulle man dele med andre familier.

Der kunne også være ansat sæsonarbejdere fra Sverige, Preussen eller Ærø på teglværket, var det tilfældet skulle man også dele sin bolig med dem.

I slutningen af 1800 tallet begyndte myndighederne at blive opmærksom på de dårlige arbejdsforhold. I 1884 kom der en lov der fortalte hvor mange kvadratmeter plads og hvor mange kubikmeter luft der skulle være i ét rum pr. arbejder. Teglværksejerne var ikke tilfredse med den nye lov. De mente, forholdene var gode nok. Kvinder og børn havde det godt, sagde de, fordi kvinderne let kunne se efter deres børn mens de arbejdede. Den nye lov medførte, at der blev bygget nye boliger til medarbejderne. Man kaldte dem ofte for "papkaserne", fordi man til at begynde lagde tagpap på taget og ikke tegl. Senere fik de rigtig tegltag og lignede små rækkehuse.

Husene bestod af små lejligheder. Typisk med 2 rum, et spiserum og et soverum. Der var skorstene til komfurerne og vinduer, der altid vendte mod havet. Luft- og lysforholdene blev altså meget bedre. Papkasernen blev i starten brugt mest af sæsonarbejderne, men ved mange teglværker flyttede efterhånden også de fastboende arbejdere ind. Så kunne de betale leje til ejeren hele året.

Sådan var det ikke på Cathrinesminde Teglværk, hvor man både havde en papkaserne til sæsonarbejderne og en arbejderbolig med 4 små lejligheder til de fastboende. Hver lejlighed havde 3 rum: køkken, soverum og stue, hvilket var ret godt. I 1920 blev huset bygget om til 3 lejligheder med hver 4 rum. Det fjerde rum blev enten brugt til aftægt for bedsteforældre eller som en fin stue. Senere blev et rum brugt til et kontor.

Arbejderboligen ved Cathrinesminde ca. 2007.

Cathrinesminde teglværk 2007.